

вкілья, у гармонію предметів, у красу, і саме завдяки цим почуттям відбувається трансформація та формування Я образу. Зіткнувшись у повсякденному житті з оточуючим світом, індивід оцінює, при допомозі естетичних категорій, предмети та явища, себе, своє місце в соціумі.

Взаємозв'язок естетичних почуттів та естетичного ставлення особистості до оточуючого має двосторонній характер. З одного боку, естетичні почуття виникають у процесі естетичного ставлення людини до дійсності, з іншого, в естетичному почутті проявляється ставлення особистості до дійсності. Початок естетичного почуття лежить в естетичному сприйманні. Естетичне сприйняття сприяє виникненню уяви в особистості про естетичний об'єкт. На основі цієї уяви формується естетичне почуття (образ), яке є проявом чуттєво-інтуїтивного пізнання «не-Я» особистістю. Перехід почуття на думку, ідею, роздуми – є результатом дії дискурсивно-логічного пізнання «не-Я». Наступний крок у процесі взаємодії систем «Я» та «не-Я» – це перехід від естетичних почуттів до естетичного відношення людини до системи «не-Я», у результаті цього процесу виникає дія, яка спрямована як на естетичний об'єкт, так і на гармонійне становлення Я образу особистості. Цей процес завершується виходом на найвищий рівень людських потреб – естетичних потреб. В естетичній потребі задовольняється потреба індивіда бути людиною у високому сенсі цього слова, мати потяг ставати особистістю у всіх її проявах. Естетичні потреби задовольняються, головним чином, через зір та слух, через сприйняття краси природи, її природних звуків. У творах мистецтва – через сприйняття й переживання художнього образу.

Висновки. Отже, запропоноване нами бачення наявності складного взаємозв'язку між естетичними почуттями та Я-образом особистості дає змогу стверджувати, що взаємозв'язок між системами «Я»

та «не-Я» стає гармонійним при наявності та розвинутості таких компонентів особистості як, естетична потреба, естетичне відношення, система естетичних почуттів та естетичне сприйняття. Цей зв'язок має двосторонній характер: особистість яка перебуває в естетичній рівновазі з оточуючим світом, не тільки сприймає об'єкти, але й естетично на них реагує, тобто система естетичних почуттів виконує функції регулятора дій та вчинків особистості.

Література:

1. Ивашенко А.В. Проблемы Я-концепции личности в отечественной психологии / А.В. Ивашенко, В.С. Агапов, И.В. Барышников // Мир психологии. – 2002. – № 2. – С. 17–29.
2. Ингарден Р. Очерки по философии литературы / Роман Ингарден. – Благовещенск : Благовещенский гуманитарный колледж им. И.А. Бодуэна де Куртенэ, 1999. – 184 с.
3. Кон И.С. Категория «Я» в психологии / И.С. Кон // Психологический журнал. – 1981. – Т. 2. – № 3. – С. 27–38.
4. Крупник Е.П. Психологическое воздействие искусства / Е.П. Крупник. – М. : Прогресс, 2001. – 367 с.
5. Маценко Ж.М. Потребность у прекрасном, первая ступенька до психического совершенства / Ж.М. Маценко. // Психологическая газета. – 2004. – № 24. – С. 9–10.
6. Мелик-Пашаев А.А. Из опыта изучения эстетического отношения к действительности А.А. Мелик-Пашаев // Вопросы психологии. – М., 1990. – № 5. – С. 22–30.
7. Наконечна О.П. Про творчий потенціал естетичних потреб і здібностей у формуванні особистості / О.П. Наконечна // Етика, естетика і теорія культури. – К.: Либідь. – 1992. – Вип. 37 : Культура і творча активність людини. – С. 122-127. – (Міжвідомчий науковий збірник).
8. Тулупов И.И. Психоэстетика как метод исследования сферы выражения личности / И.И. Тулупов, Н.И. Шевандрин // Вопросы психологии. – 2000. – № 6. – С. 49–56.
9. Юзвак Ж.М. Эстетичні фактори духовного розвитку особистості / Ж.М. Юзвак. – К. : Знання, 1999. – 115 с.

УДК 159.964

ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ ГЕНДЕРНОЇ СПЕЦИФІКИ АРХЕТИПІВ

Танасійчук О.М., асистент кафедри практичної психології
Херсонський державний університет

Стаття присвячена теоретичному вивченню проблеми взаємозв'язку понять «архетип» та «гендер». Теорія архетипів є актуальною на сьогоднішній день, оскільки відбувається «зміна поколінь» та конфронтація молодого покоління зі своїми батьками. Це безпосередньо відображається і на архетипах як колективних показників формування та розвитку як окремої людини, так і цілого роду. Тісно пов'язана і за проблематикою, і за сферою впливу проблема гендерної ідентичності людини, зміни в якій ми можемо спостерігати сьогодні, а негативні результати проявляються через кілька поколінь. Зміна як архетипів, так і гендерної ідентичності приведе до суміжних негативних результатів.

Ключові слова: архетип, гендер.

Статья посвящена теоретическому изучению проблемы взаимосвязи понятий «гендер» и «архетип». Теория архетипов является актуальной на сегодняшний день, поскольку происходит «смена поколений» и конфронтация молодого поколения со своими родителями. Это непосредственно отражается и на архетипах как коллективных показателей формирования и развития как отдельного человека, так и целого рода. Тесно связана и по проблематике, и по сфере влияния проблема гендерной идентичности человека, изменения в которой мы можем наблюдать сегодня, а отрицательные результаты проявляются через несколько поколений. Изменение как архетипов, так и гендерной идентичности приведет к смежным отрицательным результатам.

Ключевые слова: архетип, гендер.

Tanasiichuk O.M. PSYCHOLOGICAL CONTENT OF GENDER SPECIFIC OF ARCHETYPE

The article is devoted by the problem of theoretical connection between the notions «archetype» and «gender». Theory of archetypes is relevant today because there is a «generational change» and confrontation of the younger generation with their parents. This is directly reflected in the collective archetypes as indicators of the formation and development of both the individual and the whole family. Closely related to the problems and the sphere of influence and the problem of human gender identity, changes in which we see today, and negative results may appear within a few generations. Change as archetypes and gender identity will lead to negative results related.

Key words: archetype, gender.

Актуальність теми. Проблема гендерних досліджень, останнім часом, займає широку нішу у сфері психологічних досліджень. Вирішенням питань щодо гендеру в психологічній науці займалися такі вчені, як: І.С. Клецина, Л.В. Попова, Т.А. Репіна, І.В. Романов, К. Гілліган, К. Джерджен, Н. Ходоров, Р. Хоф та інші.

Проблема архетипів набуває особливої значущості, оскільки закладені у безсвідомому вони відображають найглибші аспекти смислогенезу. Величезний інтерес до поняття архетипу із боку представників і гуманітарних, і природничих наук (психоаналітиків, культурологів, філософів, соціологів, фізиків та ін.) пояснюється усвідомленням тісного зв'язку людини з її підсвідомим.

Вивченню архетипів присвячені роботи Е. Ноймана, М.-Л. фон Франца, К.Г. Юнга, в українській культурі О.Б. Гуцуляка, Л.І. Дяченко, О.С. Кирилюка, О.С. Колесник, С.Б. Кримського, О.В. Ливинської, Н.О. Лисюк, І.М. Моїсеева, В.Ф. Ятченка.

Постановка проблеми. Проблеми гендер та архетип тісно пов'язані між собою. В даний час змінюються соціальні ролі чоловіків і жінок. Процес фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок помітний у всьому світі. Також активізується роль жінки і у політиці. Це безпосередньо пов'язано з накопиченням загальнолюдського досвіду та новітніми досягненнями цивілізацій, що спричинило зміну індивідуальних архетипних образів багатьох людей.

Формулювання мети статті. Основною метою написання статті є вивчення та аналіз різних теоретичних підходів до визначення взаємозв'язку архетипу і гендеру на сучасному етапі розвитку психологічної науки.

Виклад основного матеріалу. Проблеми гендер та архетип тісно пов'язані між собою. На сьогоднішній час змінюються соціальні та гендерні ролі чоловіків і жінок. Наприклад, найбільш актуальна ситуація зміна ролей. Чоловік почав виконувати жіночі ролей (виховує та доглядає за дітьми), жінки – займаються чоловічими справами (поповнюють сімейний бюджет). Процес фемінізації чоловіків і маскулінізації жінок помітний у всьому світі. Також активізується роль жінки у політиці.

Вивчення архетипів займає особливе місце в феміністичній теорії, яка розглядає архетипи як «динамічні культурні конструкти». Вивчення проблеми архетипу та гендеру у єдності є можливим, оскільки, на думку С. Б. Перевозкіна, Ю. М. Перевозкіної та А. М. Трусова, архетип є одним із визначальних факторів становлення гендерної ідентичності [1, с. 45]. Їх думка ґрунтується на дослідженнях, що визнають існування елементів архаїчного, міфологічного в структурах колективної та індивідуальної свідомості, які впливають на формування гендерної ідентичності особистості. Таким чином, особливості гендерної презентації в певній мірі залежать від домінуючого архетипу у структурі особистості.

«Архетип» не є абстрактною одиницею, що не піддається дослідженню – істинне знання про нього антропоцентричне та спрямоване на відновлення особистісної ідентичності, що є особливо важливим в період ментальної глобалізації, тобто при придушенні загальної приватним, індивідуальним. Гендерна ідентичність та завдання її збереження не є винятком у цьому випадку, оскільки К.Г. Юнг виділяє бінарний архетип Аніми і Анімусу, жіночого і чоловічого, що входять до основних архетипів колективного безсвідомого і складають особливу низку гендерних архетипів [4, с. 212].

Аніма і Анімус – це парний архетип, що прив'язаний до біологічної статі людини. Аніма – це жіноча сторона чоловічої душі. У кожній людини закладені і чоловічі, і жіночі типи енергії, і якщо в фізичному

плані на перше місце виходить чоловіче, то жіноче занурюється в глибини психіки.

У більш глибокому розумінні Аніма для чоловіка виконує функцію провідника у глибини його безсвідомого. Вона – сполучна ланка між божественним всередині (самості) і повсякденним у свідомості. Вибудовуючи і налагоджуючи відносини з живою жінкою, чоловік формує гармонійне відношення до власної душі (аніми). Тому відносини з жінкою це не просто розвага чи можливість продовження роду – це ще й шлях духовного розвитку, передбачений самою природою.

Точно таку ж роль грає для жінки Анімус – визначає її стосунки з чоловіками і є провідником в тіньовий аспект душі. І точно так само, стосунки з чоловіком – це прекрасна, якщо не єдина, можливість для жінки рухатися шляхом духовного розвитку [4, с. 215].

До основних характеристик Аніми/Анімуса відносять (див. табл. 1).

Таблиця 1.

Характеристики архетипів Аніма та Анімус за К. Г. Юнгом

Аніма	Анімус
Ніжність, чутливість, добросердечність, таємничість, чистота, наївність, ошадливість, забобонність, ранимість, кокетливість, гнучкість, поступливість, ліричність, піднесеність, легковажність, душевність, милосердя, безпосередність	Завзятість, рішучість, прагнення до пізнання, незалежність, цілеспрямованість, наполегливість, експансивність, активність, витримка, самовитримка, раціональність, стрімкість, життєстійкість, сила, грубість, сила духу, сміливість, наполегливість, стратегічність, строгість, впевненість, раціональність

Однією з найвідоміших сучасних дослідниць жіночих архетипів є юнґіанський аналітик Клариса Пінкола Естес. Її концепція розвитку особистості жінки полягає в тому, що жінка, проходячи через різні ступені ініціації, прямує до Самості, тобто своєї ідеальної жіночності. На жаль, цей процес має багато перешкод через те, що сьогодні втрачені ритуали ініціації юних дівчат старшими жінками, як відмічає, К. П. Естес. Але цю функцію ще зберігають казки, міфи, легенди. Вони є прототипом постаті Мудреця, що підказує дівчині яким шляхом йти, який з духовних скарбів ще треба набути їй на своєму життєвому шляху. З точки зору К. П. Естес, архетипи можуть на короткий термін втілюватись в особистості дівчини, викликаючи божественні переживання, але жодна дівчина не може постійно втілювати в собі один-єдиний архетип. Архетип – недосяжний для людини ідеал, «зірка, що вказує шлях», але її ніколи не досягти. Омана полягає в тому, що дівчина доводить себе до виснаження, намагаючись відповідати вимогам певного архетипу [7, с. 12].

Європейська культура багато в чому завдячує античній картині світу, у зв'язку з чим, важливо розглянути концепцію професора психіатрії та юнґіанського аналітика Дж. Ш. Болен. Джин Шинода Болен, займаючись вивченням давньогрецької міфології, виявила в ній сім важливих для греків богинь, і, відповідно, сім основних жіночих образів, а саме: Артеміда, Афіна, Гестія (Веста у римлян), Гера, Деметра, Персефона, Афродіта. Кожна з богинь уособлює певний жіночий архетип. Так, Артеміда втілює в собі архетип Сестри (може бути суперницею для свого чоловіка, тому що переконана феміністка). Афіна – незаймана богиня, виражає архетип Дочки батька, бо є правою рукою Зевса. Гестія – це архетип Мудрої жінки, що несе в

собі знання мудреця – відлюдника, є жрицею домашнього вогнища. Деметра – архетип Матері, для неї найважливішим є її дочка. Персефона втілює в собі архетип Дитя (Дочки своєї матері), це інфантильне створіння, що повністю підкоряється матері та чоловіку. Нарешті, найвідоміша давньогрецька богиня Афродіта, втілює архетип Коханки, чуттєвої та творчої особистості, що присвячує своє життя пошуку нових вражень, самовдосконалюється шляхом любові. Дж. Ш. Болен стверджує, що ці богині дуже відрізняються одна від одної і є антагоністичними. Це може прояснити природу внутрішньо-особистісних конфліктів сучасної жінки, яка намагається зробити місцем творчості одночасно сім'ю та професійну діяльність. Грецькі богині втілюють собою взірць жінки патріархального суспільства. Тому, на думку дослідниці, деяких з них, наприклад Геру, Деметру, Персефону можна назвати вразливими з точки зору сучасних вимог до жіночої самореалізації [5, с. 32].

При визначенні чоловічих архетипів Дж. Ш. Болен визначає "бінокулярний" погляд – точку зору, що враховує як сильні архетипи, діючі всередині особистості, так і зовнішні стереотипи, яким необхідно відповідати. Автор виділяє такі чоловічі архетипи: Зевс – архетип влади та волі, Посейдон – архетип емоцій та інстинктів, Гадес – символ безсвідомого, Аполлон – постає як законодавець та стрілець, Гермес – посланець, хитрун, мандрівник, Арес – воїн, танцівник, коханець, Гефест – ремісник, винахідник, затворник, Діоніс – містик, коханець, мандрівник [6, с. 24].

У «Символах трансформації» К.Г. Юнг зазначає, що стародавні люди вбачали в жінці прояви чотирьох іпостасей: Єви (імпульсивність, інстинктивність), Софії (мудрість), Олени (емоційність) або Марії (чесність, благодійність); у чоловіках – архетип Царя, Воїна, Мага та Закоханого. Це означає, що особистісну реалізацію розглядали через архетипи, які відображали Аніму/ Анімус, тобто архетипічний конструкт інтраперсонального несвідомого. Жінку розуміли або як істоту вищу за чоловіка, як образ душі, наділяючи її якостями персоніфікованого знання або вищих чеснот, і тоді жінка була Софією або Марією, або її розглядали як істоту нижчу за чоловіка, як інстинктивне та надмірно емоційне створіння, і тоді вона втілювала в собі Єву чи Олену. В своїх нижчих формах жінка наділялася такими якостями: звабниця, неввірна, лицемірна «вічна жіночність», що затягує чоловіка у вир, в той же час, загадковістю і таємничістю, в чому проявлявся аспект сирени, що відводить чоловіка в бік від прогресу, еволюції та аспект води, таємниці, безодні [4, с. 38].

В.В. Козлов вважає, що поділ Аніми/Анімуса на чотири типи є недостатнім, а кожна архетипна реалізація Аніми/Анімуса має три аспекти і способи маніфестації, що в психології буддизму позначені як саттва (врівноважений, світлий, духовний початок), раджа (жвавий, діяльний початок) й тамас (інертний, темний, деструктивний початок). Таким чином, можна виділити дванадцять можливих маніфестацій Аніми. Крім того, автор виділяє чотири архетипи Анімусу: архетип Закоханого, Мага, Воїна та Царя. Для Аніми є можливим реалізація в таких архетипах як Єви, Олени, Софії або Марії [3, с. 186].

Питання взаємозв'язку гендеру та архетипів залишається на сьогодні відкритим, ми лише окреслили його межі та проаналізували різні підходи та концепції щодо гендерної специфіки архетипів. Тепер переходимо до проблеми трансформації архетипів особистості. Всі дослідники стверджують, що архетипи особистості змінюються протягом її життя, набуваючи різних психологічних якостей та змінюючи моделі поведінки.

Василець Т.Б. виділяє для чоловіка та жінки такі архетипи, як: розвідник, захисник, годувальник, генерал, король, цілитель, дух та відьма, амазонка,

гейша, мати, королева, фея, богиня відповідно. Вона надає найбільш розвинену схему зміни архетипів на різних етапах ініціації чоловіків та жінок (див. рис. 1). Кожен архетип виконує свою функцію на протязі індивідуального становлення особистості людини окремо для чоловіка та жінки: відьма сприяє пізнанню внутрішнього світу особистості; амазонка – це бойовий ресурс, вона надає можливості захищати свої межі; гейша виконує функцію надання та отримання задоволення; мати – забезпечує життєдіяльність; королева – керує, вказує; фея – зцілює, дарує та змінює, богиня – творить, воскрешає та благословляє. Стосовно чоловічих архетипів: розвідник забезпечує пізнання внутрішнього світу, встановлює соціальні взаємозв'язки; захисник – охороняє життя та честь; годувальник – приносить задоволення; генерал слугує жінці; король (цар-батько) – править, розподіляє владу; цілитель – зцілює, зберігає та рятує життя; дух – створює, спрямовує, розвиває [2, с. 49].

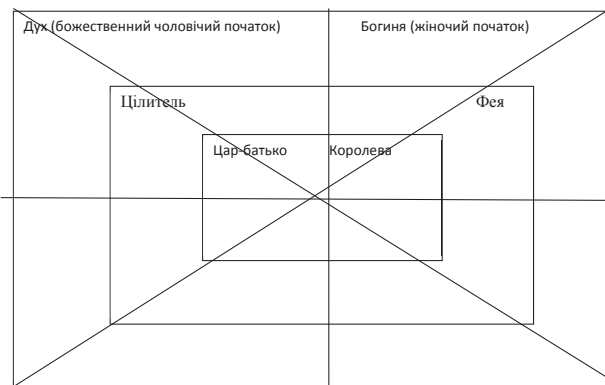

Рис. 1. Становлення чоловіка та жінки через зміну архетипів

Таким чином, можна зробити висновок, що гендерна специфіка є невід'ємним аспектом при вивченні архетипів особистості та формуванні уявлень про архетипи залежить від типу гендерної ідентичності. Питання щодо становлення архетипів залишається відкритим, оскільки відсутні теорії, що безпосередньо доводять або спростовують це твердження.

Висновки та перспективи дослідження. Загалом теорія архетипів є актуальною на сьогоднішній день, оскільки відбувається «зміна поколінь» та конфронтація молодого покоління зі своїми батьками. Це безпосередньо відображається і на архетипах як колективних показниках формування та розвитку як окремої людини, так і цілого роду. Тісно пов'язана і за проблематикою та за сферою впливу є проблема гендерної ідентичності людини, зміни в якій ми можемо спостерігати сьогодні, а негативні результати проявляються через кілька поколінь. Зміна як архетипів, так і гендерної ідентичності приведе до суміжних негативних результатів.

Проблема архетипів є невирішеною загалом. Наша стаття піднімає проблему необхідності подальшого дослідження архетипів.

Література:

1. Грицюта Н.М. Архетипи української ментальності в сучасній рекламі [Текст] / Н.М. Грицюта // Інформаційне суспільство: наук. журн. – 2011. – № 14. – С. 44–51.
2. Василець Т.Б. Мужчина и Женщина – тайна сакрального брака / Т.Б. Василець. – СПб.: Речь, 2010. – 286 с.
3. Козлов В.В. Гендерная психология: учеб. пособие / В. В. Козлов, Н.А. Шухова. – СПб.: Изд-во СПбГУ, 2008. – 228 с.
4. Юнг К.Г. Символы трансформации / Карл Густав Юнг; пер. А. А. Спектор. – М.: АСТ МОСКВА, 2008. – 731 с.

5. Bolen J. Goddesses in Everywoman / J. Bolen. – S.F. : Harper&Row, 1999. – 309 с.
6. Bolen J. Gods in Everyman / J. Bolen. – S.F. : Harper&Row, 2008. – 309 с.

7. Estes C.P. Women Who Run With the Wolves Myths and Stories of the Wild Woman Archetype / C.P. Estes. – N.Y. : Ballantine Books, 2002. – 505 с.

УДК 159.942

ДІАГНОСТИКА МОРАЛЬНО-ЦІННІСНОЇ СФЕРИ ОСОБИСТОСТІ

Цілінко І.О., асистент кафедри практичної психології
факультету психології, історії та соціології
Херсонський державний університет

У статті висвітлено проблему морально-ціннісної сфери особистості. Наведено результати теоретичного аналізу проблеми у сучасній науковій літературі. Обґрунтовано психодіагностичні методи, що дозволяють визначити особливості морально-ціннісної сфери особистості.

Ключові слова: мораль, цінності, моральна свідомість, морально-етична відповідальність, морально-ціннісна сфера особистості.

В статье освещена проблема морально-ценностной сферы личности. Приведены результаты теоретического анализа проблемы в современной научной литературе. Обоснованы психодиагностические методы, которые позволяют определить особенности морально-ценностной сферы личности.

Ключевые слова: мораль, ценности, моральное сознание, морально-этическая ответственность, морально-ценностная сфера личности.

Tsilynko I.O. DIAGNOSTICS MORALLY VALUED SPHERES OF PERSONALITY

In the article the problem of the moral-value sphere of personality. The results of theoretical analysis of the problem in the current scientific literature. Justified psychodiagnostic methods, which allow to define the features of moral-value sphere of personality.

Key words: ethics, values, moral awareness, moral and ethical responsibility, moral-value sphere of personality.

Постановка проблеми. Актуальність вирішення проблеми морального розвитку особистості є достатньо гострою для сучасного суспільства. Особливо недостатньо розробленою проблемою є питання емпіричного дослідження морально-ціннісної сфери особистості. Теоретичний аналіз даної проблеми дозволяє констатувати велику увагу вчених до проблеми моралі та ціннісної сфери особистості. Одним із шляхів вирішення питання морального розвитку особистості є психодіагностика морально-ціннісної сфери, що і стало предметом аналізу даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми морально-ціннісної сфери особистості займалися такі вітчизняні та зарубіжні вчені, як Боришевський М.Й., Булавкіна О.В., Колберг Л., Міхеєва І.Н., Рокіч М., Семенюк Л.П., Сорокіна Н.Ю., Табачук Ю.В., Тимошук І.Г., Фурман А.А., Чудновський В.Е., Яницький М.С. та багато інших.

Метою статті є обґрунтування використання у експериментальному дослідженні психодіагностичних методів, спрямованих на визначення особливостей морально-ціннісної сфери особистості.

Виклад основного матеріалу. З метою обґрунтування психодіагностичних методів дослідження морально-ціннісної сфери особистості, слід зупинитись на стисломому викладенні теоретичного стану проблеми моралі та цінностей у сучасному суспільстві.

Л.П. Семенюк аналізуючи ціннісну свідомість українського суспільства, вказує на те, що соціально-політичні процеси в українському суспільстві другої половини 80-90-х років ХХ ст. спричинили досить сильну трансформацію свідомості у більшості населення країни, сформувавши нове ставлення до себе, до оточуючого середовища та його ціннісної системи. Відкинувши засади ціннісно-моральних позицій радянського періоду як такі, що заважають розвитку суспільно-політичних інститутів, гальмують можливість реалізації життєвих надій кожної окремої людини, суспільство почало шукати нові форми суспіль-

ного життя, прийнявши за основу ціннісно-правову систему західних країн, яка виявилася досить специфічною, але найбільш привабливою для пострадянського простору [6, с.141].

Як складне соціальне явище мораль, за А.А. Фурман, має загальнолюдський і конкретно-історичний зміст і тому містить у собі цінності, що зумовлюють особливості духовного розвитку всього народу. Усі складові моралі й етики і, перш за все особистісні цінності, задають і формують цінності духовної культури, критерії оцінювання власної і довколишньої поведінки, постають у ролі ціннісно-сміслового ядра культури соціуму в цілому [7, с.95]. Мораль, починаючи з грецької античності, розумілась як міра панування людиною над собою, показник того, наскільки людина відповідальна за себе, за те, що вона робить. О.В. Булавкіна та Н.Ю. Сорокіна, аналізуючи поняття моралі стверджують, що мораль це: панування розуму над пристрастями та інстинктами; прагнення людини до вищого блага; безкорисливість і добра воля; людяна форма відносин між людьми; незалежність волі, а також взаємність у відносинах. Бути моральним – означає визнавати безумовну цінність людини. Нічим не зумовлене поважне ставлення до будь-якої людини є вихідне ставлення, що відкриває простір людського існування [8, с.11].

На думку М.Й. Боришевського, свідоме дотримання людиною моральних норм і активна боротьба з їх порушенням іншими людьми свідчить про наявність у неї діяльних моральних переконань – одного з основних компонентів її активної життєвої позиції. Також вчений вказує на те, що людина як суб'єкт морального вибору не може бути абсолютно незалежною від соціальних умов, у яких вона живе. Моральний вибір не має індивідуального характеру, оскільки моральні переконання особистості, її моральні якості формуються у процесі виховання, активної участі у житті суспільства. Моральні переконання, як і моральна свідомість особистості загалом, зумовлені соціальною приро-